

Araştırma Makalesi / Research Article

II. DÜNYA SAVAŞINDA TARAFSIZLIK EKONOMİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Bengü DOĞANGÜN YASA¹

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin, yüksek katımlı bir savaşta tarafsız kalabilme amacıyla oynadığı iktisadi rolü, savaşa katılan tarafların algı ve eylemleri çerçevesinde gösterilen esneklik ve değişim bağlamında inceleyerek dinamik biçimde ele almayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda II. Dünya Savaşı ile ilgili yazılan savaş ekonomisi literatürüne, tarafsız ekonomiler bağlamında katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada izlenen metodoloji, arşiv materyallerine de atıfta bulunarak tarafsızlık ekonomisinin genel öğelerini tümevarımsal olarak araştırmaktır. Çalışmanın çıkış noktasını, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ekonomisi üzerine yapılan çalışmalar içerisinde Türkiye'nin eksikliği teşkil etmektedir. Çalışmada savaş kaynaklı uluslararası gelişmelerin nasıl algılandığı ve bu gelişmelere yönelik verilen tepkiler iktisadi düzlemde incelenmiştir. Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlayan ilkeler ekonomik bir temelde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyetin kuruluş sürecinde elde edilen iktisadi kazanımların korunması isteği uygulanan tarafsızlık ekonomisinin temel ögesi olmuştur. Savaşa katılan taraflarla yapılan ticaretin denge içerisinde sürdürülmeye çalışılması, tarafsız ekonomilerin oluşturduğu bileşik modelin temel niteliği olarak Türkiye tarafından da uygulanmıştır. Stratejik bir ihracat ürünü olarak krom ticaretinin bu dengenin sağlanması sürecinde oynadığı merkezi rol ise Türkiye'nin tarafsızlık ekonomisinin en önemli öznel boyutunu oluşturmuştur. Türkiye bu ticaretin şartlarını kendi iktisadi çıkarları doğrultusunda belirlemeye çalışmıştır. Savaşın değişen güç dengelerine uyumlu biçimde, sınai yatırımlara dair yapılan iş birliklerinde Almanya'nın yerine İngiltere'nin geçmesi özneliği tamamlayan bir diğer öğe olmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Savaş Ekonomisi, Tarafsızlık Ekonomisi, Krom Ticareti.

JEL Sınıflandırması: N4

THE ECONOMICS OF NEUTRALITY IN WORLD WAR II: THE CASE OF TÜRKİYE

ABSTRACT

This study aims to examine dynamically the economic role Türkiye played in order to remain neutral, within the context of flexibility and change demonstrated within the perception and actions of the parties participating in the war. Accordingly it aims to contribute to the war economy literature written on World War II in the context of neutral economies. The methodology followed in the study is to inductively investigate the general elements of the economics of neutrality by also referring to archive materials. The starting point of the study is motivated by the lack of research Türkiye within the broader scholarship

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, SBF, Kocaeli, Türkiye, bengu.dogangun@kocaeli.edu.tr.

Bu makaleye yapılacak atıf: Doğangün Yasa, B. (2025). II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ekonomisi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 21(4), 1624-1650. <https://doi.org/10.17130/ijmneb.1633460>

ISSN:2147-9208 E-ISSN:2147-9194

<http://dx.doi.org/10.17130/ijmneb.1633460>

Başvuru Tarihi: 04.02.2025, Yayına Kabul Tarihi: 21.07.2025

on the neutral economy in World War II. The study analyzes, in economic terms, how international developments arising from the war were perceived and how Türkiye responded to them the principles that ensured Türkiye's neutrality were analyzed on an economic basis. In this context, the desire to protect the economic gains obtained during the foundation of the Republic became the fundamental element of the applied neutral economy. The attempt to maintain the trade with the parties participating in the war in balance was also implemented by Türkiye as the basic characteristic of the composite model formed by neutral economies. The central role played by chrome trade as a strategic export product in the process of achieving this balance constituted the most important subjective dimension of Türkiye's neutral economy. Türkiye tried to determine the terms of this trade in line with its own economic interests. In accordance with the changing balance of power during the war, the replacement of Germany by the United Kingdom as Türkiye's partner in industrial investment projects constituted another key component of this actor-driven neutrality strategy.

Keywords: World War II, War Economy, The Economics of Neutrality, Chromium Trade.

JEL Classification Codes: N4

EXTENDED SUMMARY

Research Questions & Purpose

This study aims to address the economic role Türkiye played in order to remain neutral in a war with high participation by examining the flexibility and change that the line followed showed within the framework of the perception and actions of the parties participating in the war. In line with this purpose, it aims to contribute to the war economy literature written on World War II in the context of neutral economies. The starting point of the study is Türkiye's absence among the studies on the neutrality economy in World War II. The study examines how the international developments caused by the war were perceived and the reactions given to these developments on an economic level. In this study, Türkiye's neutrality economy is examined in the context of its internal characteristics as well as the composite model exhibited by neutral economies. Using the local and foreign literature written on World War II and the documents in the Prime Ministry Republic Archive and the Turkish Diplomatic Archive, the common denominators of the neutrality economy and the subjective characteristics of the Turkish economy are tried to be defined. In this context, the first part of the study includes a review of the relevant literature, and the second part discusses the economics of neutrality and its application at the international level. In the last part of the study, Türkiye's neutrality economy model is examined.

Literature Review

While there are numerous studies in the domestic and foreign literature on the war economy of World War II, studies on the economy of neutrality are somewhat more limited. It is seen that the issue of neutrality is addressed more in the context of foreign policy rather than its economic aspects. While the issue of neutrality economy can be addressed in the literature in general, there are also studies that examine neutral countries in terms of national economies. It is seen that only a small part of the studies includes Türkiye. It is understood that some of the studies that cover all neutral economies do not include Türkiye at all. In the Turkish literature,

there is no study that evaluates the World War II neutrality economy from a general perspective, except for studies that address a specific commercial relationship on a country, sector or product basis.

Methodology

The methodology followed in the study is to inductively investigate the general elements of the economics of neutrality by referring to archival materials.

Results and Conclusions

World War II, the most widely participated war of the 20th century, left deep traces in terms of the economic and social destruction it caused. The greatest concern in Türkiye regarding participation in the war was the possibility of losing the gains of the process carried out with a great economic and social struggle after the foundation of the Republic. The primary element of the economics of neutrality in Türkiye is the directing of productive resources to the military field and the reestablishment of the financial balance in this context. Despite not participating in the war, the basic condition for maintaining neutrality under the pressure of the demands and directions of the party countries was possible by having a strong army. In addition, the basic goal was to observe a balanced policy in economic relations with the participating countries. The economics of neutrality covers the economic practices developed to maintain neutrality. In this context, monetary and arms aid, trade agreements, credit agreements and industrial cooperation constitute examples that can be considered within the scope of the neutrality economy. Within this balance that should be established mutually, one of the most fundamental elements for the Turkish model has been the chrome trade. Türkiye not only used the strategically important chrome trade as an element of neutrality, but also continued to aim to obtain high income from this trade. Türkiye was able to stay out of the war with the help of the trade balance it created, and at the same time became a neutral who could look after its interests in economic terms. Due to Türkiye's sensitivity to not being close to Germany in order to maintain balance with the party countries, England has replaced Germany in industrial cooperation. This change has been one of the biggest alternative costs that Türkiye has endured within the scope of the economics of neutrality.

1. Giriş

II. Dünya Savaşı 3 Eylül 1939'da başlamış, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sadece bir nesil sonra Avrupa'da savaş yeniden başlamıştır. Savaşın başlangıcı itibariyle 20 Avrupa ülkesi tarafsız olduğunu açıklamış, savaş 1945'te sona erdiğinde ise, yalnızca 6 Avrupa ülkesi tarafsız olarak kalabilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlıklarını koruyamayan ülkeler çoğunlukla kendi iradeleri dışında savaşa katılmıştır (Hägglöf, 1960: 153). Tarafsız kalan ülkeler; İsveç, İsviçre, İspanya, Portekiz, İrlanda, Türkiye, Yemen, Suudi Arabistan ve Afganistan'ın yanı sıra Andorra, Monako, Lihtenştayn, San Marino ve Vatikan Şehri gibi mikro devletler olmuştur. Yaşanan çatışmaların yoğunluğu bu ülkelerin tarafsızlıklarını koruyabilme becerilerini önemli oranda engellemiştir. Dolayısıyla bu devletlerin savaş süresince oynadıkları rol belirsiz ve tartışmalı nitelikler taşımaktadır (Lineberry, 2022).

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasında dış politikada benimsediği temel ilke, Mustafa Kemal'in "Yurtta Sulh Cihanda Sulh." sözüyle de ifadesini bulduğu şekilde; barış içerisinde yaşamaktır (Eroğlu, 1985). İçinde olmadığı bir savaş olarak anılsa da siyasi ve ekonomik olarak yaşanan deneyim, savaş sırasında ve sonrasında elde edilen sonuçlar Türkiye iktisat tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. II. Dünya Savaşı ile ilgili yapılan araştırmalarda Türkiye'nin tarafsızlığına ilişkin birçok önemli nokta belirsiz ve açıklanmamış durumdadır.

Cumhuriyetin kuruluş aşamasında yaşanan savaşlar Türk yöneticiler için önemli bir deneyim olmuştur. Dönemin önde gelen politikacılarının birçoğu II. Dünya Savaşı sırasında tekrar hükümet görevlerinde bulunmuştur. Tarihsel deneyimlerin devlet yönetiminde oldukça önemli bir yönlendirici unsur olması gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin tarafsızlık politikası da en çok tarihsel nedenlerle açıklanabilir. Cumhuriyeti kurmak için verilen siyasi ve iktisadi mücadeleden edinilen deneyim, onu koruma eğilimini üstün kılarak savaşa girmekten kaçınılmasının en önemli sebebini teşkil etmiştir (Tekeli & İlkin, 2014; Çalış & Söker, 2019).

II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık yönetimi önceki savaşlardan çok daha zor olmuştur. Uluslararası hukukun gerektirdikleri çok fazla yerine getirilmemiştir. Savaş zamanla topyekûn hale geldikçe ve ulusal ekonomiler birbirine daha fazla bağlandıkça, savaşan taraflar tarafsızların haklarını, özellikle iktisadi bağlamda daha az gözetmiştir. Tarafsızların müttefiklerle olan ticari ilişkilerine izin verilmesi konusuna daha az istekli hale gelinmiştir (Wylie, 2013: 466).

Coğrafya ve küresel güç dengesinin etkileri çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle bazı Avrupa ülkeleri hem savaş sırasında hem de savaş sonrası dönemde dış politikalarını tarafsızlığa dayandırmanın daha iyi olduğunu fark etmiştir. Tarafsızlık politikası bu ülkelere kısmen güven duygusu hissettirse de tam bir güvence hiçbir zaman mümkün olmamıştır (Hägglöf, 1960: 167). II. Dünya Savaşı, 20. yüzyıl çatışmaları arasında benzersiz bir niteliğe sahiptir. Diğer pek çok savaştan farklı biçimde, itibar artırma çabasının somut bir örneği olarak en başından itibaren halk tarafından destek görmüştür. Yaşanılan kayıplara rağmen barış girişimlerine verilen destek de her zaman az olmuştur (Gluckstein, 2012: 1-4).

Bireylerin veya devletlerin komşularını sarsan çatışmaların dışında kalma isteği doğaldır. Ülkelerin kendini korumak istemesi, savaşın getireceği zorluk ve yoksunluklardan kaçınma çabası genellikle büyük savaşlara katılma davranışına göre daha çok tercih edilmektedir. Dolayısıyla tarafsız kalma seçeneği meşru ve uygun bir davranış biçimi olarak değerlendirilir. Tarafsızlığın modern tarihteki etkisi bu nedenle çok derin olmuştur (Wylie, 2002: 1). Ancak

tarafsızlık, bir ülkenin kendisini dış dünyanın baskı ve sorunlarından tamamen koruyan sihirli bir formül de değildir (Hägglöf, 1960: 154).

Tarafsızlık kavramı II. Dünya Savaşı döneminde homojen bir biçim almamış; farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Tarafsız ülkeler savaş boyunca benzer baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskılara kendi özel savaş koşullarını, liderlerinin tutumlarını ve kendi ekonomilerinin ve coğrafyalarının kalıcı özelliklerini yansıtan farklı şekillerde tepki vermişlerdir. Savaş zamanı tarafsızlarının eylemleri o kadar farklı biçimler almıştır ki, tarafsız davranışın herhangi bir bileşik modelini oluşturmak oldukça zorlaşmıştır (Slany, 1998).

Savaşta tarafsız kalınmasına dair tarafsız ülkeye işlenen sicil olumlu olmamıştır. Savaşta dair meselelerin çoğu savaş meydanında veya müttefiklerin katıldığı konferanslarda karara bağlanmıştı. Bu aşamada tarafsızların rolü olmamıştı. Buna bağlı olarak, çoğu tarihçi tarafsızları ciddi ilgiye değer konular olarak görmemiştir (Wylie, 2002: 2).

Türkiye savaşın başlangıcında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı üçlü deklarasyon kapsamında tarafsızlığını ilan etmiş, savaşın son günlerine kadar doğrudan bir çatışma içerisine girmeden tarafsızlığını sürdürebilmiştir (Çalış 1999: 77-79; Deringil 1989: 103-105). Türkiye savaşın değişen şartları içerisinde tarafsızlık seçimini sıklıkla vurgulamıştır (Howard, 1967: 228-229; Aydemir, 1979: 165; Deringil, 1989: 123; Metintaş, 2020). Savaş sürecinde Türk dış politikasını niteleyebilecek en önemli unsurlardan biri, taraf ülkeler arasında denge sağlayabilmek adına esnek bir politika uygulayarak tarafsızlığın devamının sağlanması olmuştur (Weber, 1979; Slany, 1998; Çalış, 1999; Vanderlippe 2001: 63; Wylie, 2002: 4; Çalış & Söker, 2019: 448; Gökay, 2021: 846; Önsöy & Baba, 2019).

Bir ülkenin dış politikasının bir günden diğerine şekillenmesi olanaksızdır (Hägglöf, 1960: 153). Savaş dönemi boyunca tarafsızlığın sürdürülmesi pek çok zorluğu içermiştir. Tarafsız kalan bazı ülkeler savaşa katılan ülkelere malzeme, sermaye ve işgücü temini açısından ekonomik imtiyazlar sunmuştur. Bir ülkenin kendisini dış dünyanın baskı ve sorunlarından ayrı tutabilmesinin basit bir yolu neredeyse yoktur. Bu ülkeler işgallere karşı coğrafi üstünlüğü ve sahip olduğu nispi askeri gücü ile sürecin dışında kalabilmiştir (Golson, 2020: 81-84). Türkiye'nin savaş süresince bazı ülkeler tarafından savaşa katılması istenmiştir (BCA, 571; 68065-297625-11). II. Dünya Savaşı sürecindeki Türk dış politikası, yönetici elitlerin deneyim ve inançlarının pragmatik bir sentezini teşkil etmektedir (Gökay, 2021: 846). Türkiye savaşta her iki tarafa olan ilişkilerini korumuş hem İngiliz hem de Alman ticaretinden ve yardımlarından yararlanabilmiştir (Gökay, 2021: 846).

Avrupa'nın 1939 yılı itibarıyla içinde bulunduğu durum, I. Dünya Savaşı için söylenilen, "Savaş askerlere bırakılmayacak kadar ciddi bir iştir." sözünü aklı getirmektedir. Savaşın idamesinde askeri güçten ziyade ekonomik güç daha önemli hale gelmiştir. Sanayileşme ve makineleşme arttıkça ekonomik gücün savaş içindeki ağırlığı da artmıştır (Hart, 2003: 30). Savaş açısından hayati önem taşıyan kaynaklara sahip olma ve ticari ilişkilerle bu kaynakların temin edilebilmesi hususu savaşan ülkeleri zafere yaklaştıran en önemli husus olmuştur. Bu durum krom ihracatçısı tarafsız bir ülke olarak Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır. Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesinde kritik ve belirleyici unsurlardan biri krom ihracatının iki tarafa olan dengesi olmuştur (Kurat, 1961; Önsöy, 2012).

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan II. Dünya Savaşı konulu 1998 tarihli raporda; Arjantin, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre ve Türkiye'nin tarafsızlığını şekillendiren pek çok neden üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, herhangi bir savaşa katılım göstermekten çekinme konusunda uzun süredir devam ettirilen politikalarıdır. İşgal korkusu ve ekonomik ödülleri elde etme isteği de tarafsız kalınması konusunda belirleyici olan nedenler arasında sayılabilir. Bu ilkeler doğrultusunda tarafsızlar kimileri tutarsız sayılabilecek pek çok karar ve eylemler üretmiştir. Bu karar ve eylemler savaşan iki farklı tarafa da yarar sağlayarak, II. Dünya Savaşı sırasında tarafsızlık olgusunun karmaşık biçimde gelişmesine neden olmuştur (Slany, 1998).

ABD'nin ilgili raporunda, tarafsız ülkelerin savaş boyunca Müttefik ve Mihver güçleriyle ticaret yapmaya devam ettiği, askeri yardım amacıyla onlara asker gönderdiği belirtilmektedir. Ayrıca tarafların birbirlerinin topraklarına erişmelerine izin verdikleri ifade edilmektedir. Bu bulgudan hareketle raporda, herhangi bir standart tarafsızlık biçiminin olduğu şeklindeki düşünce reddedilmektedir. Rapordaki en önemli bulgulardan biri, Nazilerin, işgal altındaki ülkelere ve toplama kamplarında tutulan kişilerden yağmaladıkları altın karşılığında elde edilen İsviçre frangını kullanarak tarafsız ülkelere kritik savaş malzemeleri satın almış olmalarıdır. Bu malzemeler, Portekiz ve İspanya'dan tungsten, İsveç'ten bilyalı rulman ve demir cevheri, Türkiye'den de krom madenidir. Bu malzemelerin hepsi de savaş sırasında Almanya açısından stratejik sayılabilecek malzemeler olmuştur. Tarafsız ülkeler genellikle Almanya ile ticareti sürdürme motivasyonları olarak Alman misillemelerinden korkmalarını öne sürmüştür. Ancak rapora göre birçoğu Almanya ile ticaretini 1944 yılına kadar devam ettirmiştir (Slany, 1998). Türkiye'nin Almanya ile sürdürdüğü iktisadi ilişki de raporda belirtilen unsurlarla benzerlik göstermektedir. Ancak Türkiye sürdürdüğü diplomasi ve diğer devletlerle kurduğu yakın ilişkiler açısından bu süreci 1945 yılına kadar tarafsız olarak devam ettirebilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın en önemli iktisadi mücadelelerinden biri Türk kromu olmuştur (Kurat, 1961; Önsoy, 2012: 115). Doğal krom kaynakları olmayan, ancak savaş malzemeleri üretimi dolayısıyla kroma ihtiyaç duyan Almanya için Türkiye ve Güney Afrika önemli tedarikçiler olmuştur. Ulaşım açısından Türkiye'yi daha cazip bulan Almanya Türkiye ile iyi bir ilişki kurmaya çalışmış (Avcı, 2016: 63), Türkiye'den krom temin etmek amacıyla yüksek fiyatlar önermiştir. Türkiye ve Almanya arasında krom fiyatları ve krom karşılığı talep edilen askeri mühimmata ilişkin yürütülen görüşmeler sıkı pazarlık içinde geçmiştir. Türk yönetimi isteklerinden fazla ödün vermemiş, savaşta tarafsız kalma temel amacı çerçevesinde, sahip olunan önemli bir iktisadi kaynak olan krom rezervleri faydalı biçimde kullanılmıştır (Önsoy, 2012: 105; 115). Almanya'nın yoğun biçimde ihtiyaç duyduğu krom Türkiye açısından güçlü bir pazarlık unsuru olmuştur (Türk, 2015: 771-774). İngiltere Türkiye'nin Alman savaş ekonomisine verebileceği katkıları sınırlamaya çalışmıştır. Bu amaç çerçevesinde, Müttefikler Almanya ile olan ticari ilişkilerinin sınırlandırılması isteğini savaş boyunca Türkiye'ye iletmıştır (Önsoy & Baba, 2019: 134).

Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumunun da etkisiyle her iki blokta yer alan devletler, Türkiye'nin savaş sırasında kendi saflarında yer alması için çeşitli vaatlerde bulunmuşlardır. İsmet İnönü yönetimindeki Türkiye bu süreci başarılı biçimde yöneterek savaşın dışında kalmayı başarmıştır (Ezer, 2020: 2608). Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca umudu, savaşta her iki tarafa da ihracat yapmak, savaş boyunca tarafsızlığını koruyarak savaşın sonunda

zengin ve güçlü kalabilmek olmuştur (Robertson, 1986: 75). İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yetkilisi G.L.Clutton, bir tarafsızın, savaştan her iki tarafla da ilişki içinde olabileceğini, kazanan tarafın önemi olmaksızın tarafsız kalan ülkenin savaşın sonunda mutlaka maddi kazanım sağlayacağını ifade etmiştir (İnanç, 2006: 907).

I. Dünya Savaşının sonuçlarına tanık olan yeni cumhuriyetin liderleri, sorunların üstesinden gelmek için barış sürecinin devam etmesine ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda savaşın başlamasıyla farklı güç blokları arasında denge kurmaya çalışarak, tarafsız kalmaya çalışmışlardır. Bu dengenin sağlanması süreci belirsizlikler içermiş, ancak Türkiye II. Dünya Savaşı tarihinde özel bir yer edinebilmiştir. Tarafsız kalabilen Türkiye güç bloklarının farklı taleplerini, gösterdiği direnişle meşgul etmeyi başarmıştır (İşçi, 2014:2-3).

Savaşın sıklıkla sert dalgalanmalar göstermesi Türkiye'yi güç durumunda bırakmış, savaş boyunca değişen taleplere ve sorunlara çözüm üretmesini zorunlu kılmıştır İç politikaları yönlendiren önemli bir unsur o anda güçlü olan devlete eğilim göstermek olmuştur. Alınması gereken kararlar güçlü tarafa uygun biçimde oluşturulmuştur. Türk liderler savaş boyunca maceracı olarak nitelenebilecek eğilimlerden ve tek bir tarafa bağlılık belirtileri göstermekten kaçınmıştır. İngiltere ve Almanya ile girilen yoğun iktisadi ilişkiler denge içinde tutulmaya çalışılmıştır (Oran, 2002: 388, 396, 475). II. Dünya Savaşının başladığı dönemlerde belirgin biçimde ihtiyatlı ve çekingen nitelikler taşıyan Türk bürokrasisi, savaş sürecinde daha kendine güvenen ve çıkarlarını kollayan bir yapıya dönüşmüştür (İşçi, 2014: 5-6). Frank Weber 'The Evasive Neutral' isimli, özellikle Alman arşivlerinden yararlandığı ve 1936-1944 dönemini temel aldığı çalışmasında, Türkiye'nin 'kaçamak' olarak nitelediği tarafsızlığını, ekonomik çıkarlara dayanan kurnazca bir diplomasi ile sürdürdüğünü ifade etmiştir (Weber,1979).

Literatürde II. Dünya Savaşı'na katılmayan ülkelerin tanımlanmasında iki farklı kavram kullanılmaktadır. Bu kavramlardan ilki olan 'tarafsız' kavramı hem Türkiye hem de diğer ülkeler açısından daha genel bir kullanımı kapsamaktadır (Ataöv 1965; Weber 1979; Deringil 1989; Leitz 2000; Slany, 1998; Çalış, 1999; Tamkin, 2009: 51-52; Tekeli & İlkin, 2014; Önsoy & Baba, 2019; Golson, 2020). Daha özel bir kavram olan 'çatışma dışı müttefik' kavramı, tarafsızlık tanımının daraltılması ihtiyacı üzerine kullanılmaya başlanmıştır. Kavram aktif olarak savaşa katılım göstermeyen ama savaş dışında kalmak için müttefik benzeri hareket eden ülkeler için kullanılabilir. İlk olarak 1939 yılında savaşın dışında kalma kararı alan İtalya'yı tanımlamak için kullanılan kavramı (Wilson, 1941: 121), Türkiye'ye ilişkin olarak kullanan çalışmalar da bulunmaktadır (Wilson, 1941: 121; Wylie, 2002). Bu çalışmada iktisat literatüründeki yaygın kullanımı açısından tarafsız kavramı tercih edilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin tarafsızlık ekonomisini tarafsız ekonomiler tarafından sergilenen bileşik modelin yanı sıra, içsel nitelikleri bağlamında da incelemeye çalışmaktır. II. Dünya Savaşı'na dair yazılan yerli ve yabancı literatür ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Türk Diplomatik Arşivinde yer alan belgeler kullanılarak tarafsızlık ekonomisine dair ortak paydalar ve Türk ekonomisine ait öznel nitelikler tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ilgili literatür taramasına yer verilmiş, ikinci bölümde tarafsızlık ekonomisi ve uluslararası düzlemde uygulanış biçimi ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'nin tarafsızlık ekonomisi modeli incelenmiştir.

2. Literatür Tarama

Literatürde II. Dünya Savaşı dönemi savaş ekonomisine yönelik çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte tarafsızlık ekonomisiyle ilgili çalışmalar biraz daha sınırlıdır. Tarafsızlık konusunun iktisadi yönlerinden ziyade daha çok uluslararası ilişkiler literatürü içerisinde dış politika bağlamında ele alındığı görülmektedir. Türkiye'nin tarafsızlık kapsamında uyguladığı iktisat politikalarını ele alan çalışmalar arasında, Kurat (1961) ve Önsoy (2012) tarafından yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır. Her iki çalışma da Türkiye'nin savaş sürecindeki krom ticaretini ele almış, tarafsızlığın sürdürülmesinde bu ticaretin stratejik önemini vurgulamıştır (Kurat, 1961; Önsoy, 2012).

Hägglöf (1960) İsveç'in II. Dünya Savaşı sürecindeki tarafsızlık ekonomisini incelediği çalışmasında, İsveç'in tarafsızlık ekonomisi için en belirgin ögenin İsveç çeliği olduğunu ileri sürmektedir. Almanya sınai üretimi için çok önemli bir hammadde olan İsveç çeliği ihracatının savaşan iki taraf arasındaki dengesi İsveç için yönetilmesi güç unsurlardan biri olmuştur (Hägglöf, 1960).

Slany (1998) ABD Dış İşleri Bakanlığı adına hazırladığı raporda tarafsız ekonomileri ve birbirleri ile olan ilişkilerini incelemiştir. Arjantin, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre ve Türkiye gibi tarafsız ülke ekonomilerinin ele alındığı çalışmada, savaş sürecindeki dengeleme eylemleri nedeniyle tarafsızlık ekonomisinin ortak özelliklerini belirlemenin zorluğu vurgulanmaktadır. Çalışmada tüm tarafsızlar açısından tarafsızlık ekonomisinin belirleyici ögesinin iktisadi çıkar sağlamak olduğu belirtilmektedir. Yazar Türkiye için bu süreçte en önemli aracın krom ticareti olduğunu teyit etmektedir. Türkiye savaş dönemi boyunca hem iktisadi çıkar sağlamış hem de ordusunu modernize etmeyi başarmıştır (Slany, 1998).

Leitz, (2000) çalışmasında II. Dünya Savaşı'nda Almanya ve tarafsız kalan Avrupa devletlerinden Portekiz, İspanya, İsviçre, İsveç ve Türkiye'nin iktisadi ilişkilerini ele almıştır. Alman arşiv belgelerinin kullanıldığı çalışmada tüm tarafsız ekonomilerin savaş sürecinden yarar sağladığı belirtilmiştir. Türkiye'nin taraf ülkelerle olan ticaretine değinen Leitz, krom ticaretinin stratejik önemini vurgulamıştır. Stratejik bir hammadde olarak Türk kromunun Alman savaş ekonomisi için çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'den krom ithali sınırlanan Almanya'nın savaş malzemeleri üretimi de düşüş göstermiştir. Leitz dinamik biçimde sürdürdüğü ticari ilişkileri nedeniyle Türkiye'yi aktif tarafsız olarak tanımlamıştır (Leitz, 2000).

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sürecindeki tarafsızlık politikasını ele alan çalışmalardan biri de Vanderlippe (2001) tarafından yapılmıştır. Vanderlippe Türkiye'nin Almanya ile savaştan kaçınmak için güçlü ekonomik nedenleri olduğunu vurgulamıştır. Türkiye 1930'lu yıllar boyunca Almanya ile kurduğu iktisadi ilişkiyi korumak istemiştir. Vanderlippe bu çerçevede Türkiye'nin uyguladığı tarafsızlık politikasını dikkatli bir denge olarak isimlendirmiştir (Vanderlippe, 2001).

Wylie (2002) çalışmasında savaş dönemi boyunca ya da savaşın belirli bir döneminde tarafsız kalan ülkeleri incelemiştir. Wylie'ye göre II. Dünya Savaşı sırasında kolektif tarafsızlığın mevcut olmaması tarafsızların sayısal güçlerinden yararlanmalarını engellemiştir. Tarafsızlığın seçilmesinde, savaşın yol açacağı ekonomik sorunlardan kaçınma isteğinin etkili olduğunu vurgulayan Wylie, tarafsız ülkelere karşı olumsuz bir bakış açısı olduğunu belirtmektedir. Bu bakış açısına göre tarafsız ekonomiler savaştan kaynaklanan maliyetleri üstlenmeden savaş

sürecinden çıkar sağlamaktadır. Wylie Türkiye'nin de içinde bulunduğu tarafsız ekonomilerin ortak paydasının, savaşın dışında kalmayı seçerek süreçten fayda sağlamaya çalışmak olduğunu ileri sürmektedir (Wylie, 2002).

Winograd (2009) çalışmasında II. Dünya Savaşı'nda Arjantin'in tarafsızlık ekonomisini ele almıştır. Winograd'a göre Arjantin'in tarafsızlık ekonomisindeki temel politika ticari faaliyetlerin sürdürülmesi ve askeri yardım sağlanmasıdır. Savaş öncesinde Avrupa ülkeleri açısından önemli bir tarım ürünleri ihracatçısı olan Arjantin, taraf ülkelerle olan iktisadi ilişkilerini dengede tutarak savaşın dışında kalmaya çalışmıştır (Winograd, 2009).

Golson (2011) çalışmasında II. Dünya Savaşı'nda İspanya, İsviçre ve İsveç ülkelerinin tarafsızlık ekonomilerini ele almıştır. Golson'a göre bu ülkelerin tarafsızlık ekonomilerini şekillendiren temel unsur ticari ilişkileri olmuştur (Golson, 2011). Golson (2020) II. Dünya Savaşı sürecinde tarafsız ekonomilerin ele alındığı daha kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmada Türkiye'nin de aralarında bulunduğu az sayıda tarafsız ülkenin, savaşan tarafların her birine çeşitli mallar ihraç ederek dostça ilişkiler sürdürmeyi başardıkları vurgulanmaktadır (Golson, 2020).

Uluslararası literatürde Türkiye'nin tarafsızlık ekonomisini inceleyen çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Türkçe literatürde ise II. Dünya Savaşı tarafsızlık ekonomisine ilişkin olarak, belirli bir ticariyi ilişkiyi ülke, sektör ya da ürün temelinde ele alınan çalışmalar dışında genel perspektiften değerlendiren çalışma bulunmamaktadır. Hem yerli hem de yabancı literatürde tarafsızlık konusu daha çok dış politika kapsamında incelenmiştir. İktisat literatüründeki bu eksiklik çalışmanın çıkış noktasını teşkil etmektedir. Bu çalışma tarafsızlık ekonomisini Türkiye ekonomisinin öznel nitelikleri bağlamında daha geniş bir perspektiften analiz ederek iktisat tarihi literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. Tarafsızlık Ekonomisi ve II. Dünya Savaşı'nda Uygulanışı

Savaşa katılmamaya ilişkin tanımlamaların ilk ortaya çıktığı 17. yüzyılda Hugo Grotius tarafından yapılan tarafsızlık tanımı kavramın anlaşılmasına önemli katkı sunmuştur. Bu tanıma göre tarafsızlık her iki tarafa da kendini tarafsız göstermeye çalışan eylemleri sınırlamış, yalnızca askeri birliklere erzak sağlama ve kuşatma altında bulunanlara yardım etmeme konularını kısıtlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası tarafsızlık kavramı geçirdiği yasal dönüşümle beraber daha net kurallarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu kuralların benimsenmesiyle, savaş sürecindeki belirsizlik seviyesinin düşürülmesi ve savaşın tarafsız ülkelere yayılmasının önlenmesi amaçlanmıştır (Golson, 2011: 31-32).

Savaşan taraflar birbirlerine göre öteki konumda olup, güç kullanım durumu savaş kazanma amacıyla giderek artabilir. Ancak tarafsızlar için bu durum belirsiz nitelikler taşır. Tarafsızlık, savaşan her iki tarafı da öteki olarak görmemeyi gerektirir. Tarafsız ülke savaşta olup bitenlere karşı kayıtsız da kalmaz. Ayrıca tarafsızlığı sadece tarafsız ülkenin kararlarına bağlı bir çerçevede sürmeyecektir Özellikle Türkiye gibi stratejik öneme sahip bir ülkenin savaş boyunca savaşa çekilebilme riski olduğundan aktif bir politika izlemesi gerekmektedir. Bu politika çerçevesinde Türkiye, savaşan ülkelerin karşılaştığı ekonomik yüklerle yüzleşmiş ve benzer savaş ekonomisi sorunlarını yaşamıştır (Tekeli & İlkin, 2014: 24-25). II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, uluslararası kavşaktaki stratejik konumu nedeniyle hem Mihver devletler

hem de başta ABD olmak üzere Müttefik devletler tarafından büyük ilgi görmüştür (Howard, 1967: 221).

Tarafsız ülkeler tarafsız gibi görünse de pratikte, hayatta kalmalarını sağlamak için gerçek bir savunma uygulamak zorunda kalmıştır. Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre gibi tarafsızlar, savaşılan ülkelere nazaran askeri zayıflıklarını telafi etmek için bazı ekonomik tavizler sunarak sürecin devamını sağlamıştır. Ekonomik tavizler savaşın değişen dengelerine göre karşılıklı da olabilmektedir (Golson, 2020). Ayrıca savaş boyunca topraklarının askeri amaçlar için kullanılmasını veya bir tarafı diğerine tercih edecek şekilde görünmelerini önlemek için taraf ülkelere karşı katı bir tarafsızlıkla davranmak zorunda kalmışlardır (Wylie, 2002: 3).

Diplomatik arşivde yer alan belgelerden tarafsız kalacak ülkelerle ilgili resmî duyuruların Başbakanlığa iletildiği anlaşılmaktadır. Bu hususta Portekiz, Bulgaristan, İspanya gibi ülkelere ait belgeler bulunmaktadır (TDA, 537, 7557.44810.2). Arşivde savaşın seyriyle ilgili bilgiler veren belgelere de rastlanmaktadır (TDA, 202, 22248.98188.11). Türkiye'nin savaşa sokulmaya çalışıldığına dair çok sayıda belge bulunmaktadır (TDA, 571, 68065.297625.11). Savaş sırasında sıklıkla Türkiye'nin savaşa gireceğine yönelik söylentiler çıktığı ve bu durumun resmi makamlara sorulduğu görülmektedir. Türkiye'nin savaşta anahtar bir rol oynadığı vurgulanan bir belgede, Türkiye'nin coğrafi konumu, askeri gücü, Boğazları ve kıtalararası yolların üzerinde bulunması gibi pek çok sebeple İngiltere ve Rusya arasında anahtar bir rol oynadığı belirtilmektedir. Bu yüzden savaşa katılan tarafların Türkiye'yi kendi tarafına almaları onlara büyük avantaj sağlayacağı ifade edilmektedir (TDA, 501. 32016-125983-16). Dış İşleri Bakanı Menemencioğlu, her koşulda, tarafsızlığın korunması gereği ile Türk iş birliğinin ölçüsünün sınırlı olacağını vurgulamıştır (Howard, 1967: 228).

II. Dünya Savaşı'nda çok sayıda ülke savaşın içine çekilmiştir. Savaşın başlangıcı 4 ülkenin katılımıyla gerçekleşse de savaş sonlandığında çok az sayıda ülke resmi olarak tarafsız kalmıştır. Savaş boyunca tarafsızların hakları savaşanlar tarafından çok fazla saygı görmemiştir. Savaş maliyetini üstlenmeden savaşta diğer ülkelerin talihsizliğinden çıkar sağlayan ve zenginleşen ülkeler olarak nitelendirilmişlerdir (Wylie, 2002: 2). Savaşın başlamasıyla birlikte tarafsız kalan ülkelerin her biri, savaşan ülkelerin her birine çeşitli mallar ihraç ederek olası siyasi anlaşmazlıkları önlemeyi ve uluslararası ilişkileri sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede İsveç'ten demir cevheri ve bilyalı rulman, İsviçre'den, saat, metal eşya ve makineler, İspanya'dan gıda ve demir madeni, Portekiz'den deri ürünleri savaşan ülkelere gönderilen ürünler olmuştur (Golson, 2011). İsveç hükümeti, Almanya'ya savaş malzemeleri konusunda destek vermiştir. Ayrıca coğrafi bakımdan Alman alanı içinde bulunmasına rağmen, yasadışı biçimde çok ihtiyaç duyulan savaş malzemelerinin İngiltere'ye ulaşmasını da sağlamıştır (Golson, 2012).

Tarafsız ülkelerin savaşa katılan ülkelerle ilişkisi sadece mallar üzerinden olmamış, tarafsız ülkeler tarafından çeşitli hizmetler de sağlanmıştır. Bu hizmetler diplomatik, nakliye ve sigorta ve bankacılık hizmetleri biçiminde çeşitlilik göstermiştir (Golson, 2011). II. Dünya Savaşı'nda tarafsız devletlerin hayatta kalmalarını sağlamak için savunma politikası çok önemli olmuştur. Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre gibi tarafsızlar ülkeler, savaşan taraflara göre celi askeri zayıflıklarını telafi etmek için ekonomik tavizler sunarak bağımsızlıklarını koruma yoluna gitmiştir. Sundukları ekonomik tavizler, mal ticareti, hizmetler, emek ve sermaye akışı şeklinde gerçekleşmiştir. Savaşın değişen koşullarına bağlı olarak, tarafsız ülkeler, savaşan ülkelere tavizler de almıştır (Broadberry & Harrison, 2020: 4)

Arjantin Birleşik Krallık ve Almanya ile kurduğu güçlü finansal ilişkiye rağmen savaşın son aylarına kadar tarafsızlığını sürdürmüştür. Arjantin endüstriyel gelişimi için Almanya ile ortak hareket etmek istemiş, tarafsızlık politikası doğrultusunda Almanya ile ilgili olarak aldığı kararlar ve eylemler, belirtilen hedeflere yönelik sonuçlara ulaşmasını engellemiştir (Winograd, 2009: 3-4). Portekiz tarafsız ülkeler açısından Türkiye'ye en çok benzeyen ülke olmuştur. Savaşa katılan ülkelerle uzun yıllara dayanan iktisadi ilişkisi olması en önemli ortak noktayı teşkil etmiştir. Portekiz İngiltere ile yakın bir ülke olması dolayısıyla 'müttefik yanlısı' tarafsız olarak anılmıştır. Buna rağmen savaşa katılan bütün ülkelerle ticari ilişkisi dengelemeye çalışmıştır. Hem müttefikler hem de Mihver devletlerinin volfram madeni için yüksek fiyatlar ödemesi sayesinde ekonomik açıdan avantaj sağlamıştır (Slany, 1998).

İsviçre'nin uyguladığı tarafsızlık ekonomisi, yetenekli politikacılara sahip olması ve her iki tarafa da hayati avantajlar sağlaması açısından başarılı olarak değerlendirilmektedir. Profesyonel tarafsız olarak anılan İsviçre, her iki tarafla sürdürdüğü ilişki nedeniyle, yönetici ve finans kurumlarının eleştirildiği çok sayıda rapora da sahiptir (Leitz, 2000: 6, 25, 175). Tarafsız ülkelerden biri olan İrlanda, savaş süresince İngiliz savaş ekonomisine yüksek oranda ticari entegrasyondan kaçınmamıştır (Harrison, 1998: 28).

4. Türkiye'de Tarafsızlık Ekonomisinin Uygulanışı

Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmasıyla ilgili İngiltere ve Fransa başta olmak üzere pek çok ülkeden baskıyla karşılaşmıştır. Bu durum Türkiye'yi zor durumda bırakmış olsa da savaşın bitimine yakın döneme kadar tarafsızlığını resmi olarak sürdürmüştür. Uzun bir süre boyunca uyguladığı diplomasi ile dış baskılara karşı koyabilmiştir. Bu diplomasi iktisadi uygulamaları da içermiştir.

Türkiye fiilen savaşa girmemiş ve savaşa katılan ülkelere oranla savaştan daha az etkilenmiştir. Savaşa giren ülkelerle Türkiye arasındaki en büyük fark, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren edinilen kazanımları kaybetmemesi olmuştur. Türkiye savaş boyunca büyük bir belirsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Savaş dışı kalabilmek güçlü bir orduyu hazır tutmakla mümkün olmuştur. Bu da yalnızca savunma harcamalarını artırmak değil, üretken güçlerin iktisadi alandan çekilmesini gerektirmiştir (Tekeli & İlkin, 2014b: 11-18).

Milli müdafaa için silah altına alınan yüzbinlerce köylü üretici tüketici konumuna geçtiğinden gıda arzında büyük bir açık ortaya çıkmıştır. Fiyatların savaşa katılan pek çok ülkenin bile üzerinde artması halkı zorlamıştır. Bu durumun savaş sonrasında ihracatı da durma noktasına getireceğinden endişe edilmektedir. Hükümet sabit gelirli halkın geçimini ıslah etmek adına harcamalarını artırmış, bütçe açığının artmasına sebep olmuştur (BCA, 490.1.0.0-63.240.9, s.3-5). Harcamaların artması ve üretimin azalması sonucu oluşan mali dengesizliği gidermede temel yönelim mali tedbirler olmuştur. Olağanüstü vergiler uygulanarak bu mali dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin savaşta tarafsız kalma kararlılığı statüko yanlısı bir eğilim içerisinde sürdürülmüştür. Sahip olduğu iktisadi ve askeri kırılganlıklarını korumaya çalışan Türkiye, taraf ülkelerin beklenti ve çıkarlarını denge içerisinde tutmaya özen göstermiştir (Önsoy & Baba, 2019: 125-126).

1930'lu yıllarla birlikte ordu modernize edilmeye çalışılmıştır. Modernizasyon kapsamında donanmanın güçlendirilmesi, yeni uçak ve silahların temini, ayrıca harp sanayinin

geliştirilmesine çalışılmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı öncesinde I. Dünya Savaşı'na oranla çok daha hazırlıklı görünmektedir. Ancak çaba gösterilmiş olsa da ordunun elinde bulunan donanım ve bunları üretebilme kapasitesi II. Dünya Savaşı gibi sınai temeli yüksek bir savaş için yeterli olmamıştır. Türkiye savaşta kendini koruyabilmek için savaş sanayisi gelişmiş ülkelerin desteğine ihtiyaç duymuştur (Tekeli & İlkin, 2014: 117).

Gelişmiş bir sermaye piyasasından yoksun olan Türkiye, bu açığın giderilmesi için 1930'larla birlikte Almanya, Rusya ve İngiltere ile iktisadi ve siyasi iş birliğine girmiştir. Savaşın hemen öncesinde Türkiye hem Almanya hem de müttefiklerin ihtiyaç duyduğu kömür, demir, bakır, kükürt, krom gibi emtiaların tek üreticisi konumundadır. Türkiye'de savaş öncesi dönemde bile sınırlı olan sermaye kullanımı, savaş boyunca kamu harcamalarındaki artışların finansmanında kullanılmıştır. Sermaye piyasasındaki yetersizlik savaşın yıkıcı ekonomik etkileriyle artmıştır. İsviçre verilerine dayanan bir çalışmaya göre Türkiye savaş döneminde altın işlemlerine dayalı sermaye akışının net alıcısı konumunda olmuştur. Buna rağmen sermaye hareketlerinde savaş koşullarına bağlı oluşan yetersizlikle birlikte Türk hükûmeti dikkatini iç kaynaklara yöneltmek zorunda kalmıştır. 1942-1944 arasında milli gelirdeki düşüş en fazla finans sektörünün yarattığı katma değerde ortaya çıkmıştır (Günçavdı & Tokdemir, 2012: 286, 314, 315). Türkiye sermaye ihtiyacına ve sermaye akışındaki bu yetersizliğe rağmen tarafsızlığını korumuş, ABD'den daha az dış yardım alabilme riskini üzerine almıştır.

Sanayileşme ana hedefi doğrultusunda 1930'larla başlatılan devletçilik dönemi, Almanya ve Türkiye arasındaki ticari ve sınai ilişkilerin kuvvetlendiği bir dönem olmuştur. Alman Dış İşleri Bakanlığı'na ait 1939 yılı raporunda, Türkiye'de sınai tesislerin yaklaşık %80'inin kuruluşunda Almanların katkısı bulunduğu belirtilmektedir. Türkiye Hitler iktidarı sonrasında Almanya ekonomik yayılma programında en önemli ülkelerden biri olmuştur. Almanya Türkiye'den aldığı hammadde ve tarım ürünlerinde yüksek fiyat ödemiş, benzer şekilde kendi ürünleri için de Türkiye'den uluslararası piyasa fiyatının üzerinde fiyat talep etmiştir (Koçak, 2013: 200, 201, 205). Almanya Türkiye'ye sınai yatırımlar için finansal anlamda da destek olmuş, iki ülke arasında çok sayıda kredi antlaşması yapılmıştır (Koçak, 2013: 203-209). 1937 yılında Etibank ile kimya sanayi kurulması konusunda görüşme yapılmış, bu yatırım için Türkiye'ye 45 milyon mark değerinde kredi tahsis edilmiştir (Koçak, 2013: 208).

Savaşın başlaması öncesinde Türkiye'nin müttefiklerle olan ilişkisini kuvvetlendirmesi Almanya'nın iktisadi açıdan Türkiye'ye karşı sert tepkiler vermesine yol açmıştır. Hatta Almanya Türkiye ile ticari ilişkisini sonlandırmayı düşünmüş, ancak hem kroma ihtiyaç duyması hem de İngiltere'nin Türkiye ile olan iktisadi bağımlı zayıf tutabilmek için bu ilişkiyi devam ettirmiştir. Türkiye'ye ilişkin Almanya tarafından hazırlanan raporlarda Almanya'nın krom dışında hayati bir ihracat ürünü ihtiyacı olmadığı, ancak Türkiye'nin ihracat ürünleri için Almanya'ya ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir (Koçak, 2013: 221, 224, 225). Türkiye-Almanya iktisadi ilişkilerinde, Almanların krom ihtiyacı Türkiye'nin, Türkiye'nin dış pazar ihtiyacı ise Almanya'nın elini kuvvetlendiren unsurlar olmuştur. Bu iki unsur karşılıklı biçimde Türkiye-Almanya ilişkisinin dengede kalmasını sağlamış, Türkiye'nin tarafsızlık ekonomisinin önemli bir bileşeni olmuştur.

Krom ihracı stratejik vasfı yüksek önemli bir ticarettir. Tarafsızlık ekonomisinin sürdürülmesinde de yeri önemli olmuştur. Özellikle harp sanayiinde kullanılması sebebiyle savaş dönemlerinde krom ihtiyacı artmıştır. Bu durum uluslararası piyasalarda da krom fiyatı yük-

seltmiştir. Kromun ton fiyatı 1941 itibarıyla 41 \$'dan, 1942'de 56 \$'a, 1943'de 65 \$'a, 1944'de ise 70 \$ seviyelerine yükselmiştir (USGS, 2024). Türkiye'nin önemli üreticilerden biri olması dolayısıyla II. Dünya Savaşı sürecinde yapılacak krom ticareti ülkeler arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Hariciye yazışmalarında bu husus sıklıkla dile getirilmiştir.

İngiliz ve Fransızlarla, Rusların bilgisinde yürütülen görüşmeler sonunda İngiliz-Türk deklarasyonu 12 Mayıs 1939 günü ilan edilmiştir. Farklı bir deklarasyon, 23 Haziran'da Fransa ile Türkiye arasında kabul edilmiştir. Bu deklarasyonlar, iki devletin kendi milli güvenlikleri yararına karşılıklı taahhütleri içeren uzun vadeli bir sözleşme niteliğindedir. Devletler gerektiği takdirde iş birliğine gideceklerdir. İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için çaba sarf etmiştir. Savaş dönemi boyunca İngiltere-Fransa tarafından Türkiye'ye savaşa katılması için 11 resmi talep yapılmıştır. Türkiye'nin de dâhil olduğu bir ittifakla Almanya'ya karşı bir Balkan bloğu kurmayı amaçlamışlardır. Almanya, Türkiye'yi Mihver devletlerinin yanına çekmeye ya da en azından Mihvere karşı dostane bir tarafsızlık politikası takip etmesini temin etmeyi amaçlamıştır. Rusya savaş boyunca izlediği tüm politikaların Türkiye tarafından da uygulanması için gayret sarf etmiştir (Gürün, 1988: 1457, 1460-1462). Rusya ayrıca Türkiye'nin deniz üslerinden yararlanabilmek için Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini desteklemiştir (TDA, 571, 68065.297625.10).

Türkiye Mihver ve Müttefik devletler tarafından, savaşa girmesi için yapılan baskılara rağmen, müstakil siyaseti olan tarafsızlık rotasından ayrılmamaya özen göstermiştir. Savaşın ekonomiye etkisiyle kalkınma hareketleri durdurulmuş, kaynaklar askeri ihtiyaçlara aktarılmıştır. Modern silahları üretebilecek ağır sanayiden yoksun olunması, bu ürünlerin ithalinin ziraat ürünleri ihracatı ile karşılanmasını zorunlu kılmıştır. Krom madenlerine sahip olunması Türkiye'nin ticari önemini artırmıştır. Almanya ve İngiltere Türkiye'den krom satın alma hususunda büyük bir rekabet içinde olmuştur. İngiltere'nin Türkiye'den krom almaktaki başlıca amacı Almanya'yı Türk kromundan mahrum etmek olmuştur. Türkiye ise ithal edeceği ağır silahlara karşılık yalnız kromunu değil, aynı zamanda tarım ürünlerinin de satın alınmasını şartını koşmuştur (Kurat, 1961: 95). İngiltere ve ABD 1940-1941 yılları arasında Türkiye'de üretilen kromun önemli bir miktarını ithal etmiştir. İngiliz Hükümetinin asıl amacı Almanya'nın Türk kromuna erişimini engellemek olduğundan, talep edilen bedel ödenerek ithalat gerçekleştirilmiştir (Leitz, 2000: 102). II. Dünya Savaşı boyunca İngilizlerin Türkiye'den krom talep etmelerinin temel nedeni, kendi sınai üretimleri değil, Almanların krom erişimini engellemek olmuştur. ABD ise Türkiye'nin Almanya'ya krom ihraç etmesini Türkiye'nin verdiği sözü tutmaması olarak görerek eleştirmiştir (İnanç, 2006: 913).

İngiltere 1936 yılıyla birlikte Türkiye ekonomisi üzerindeki Alman hegemonyasını azaltabilmek ve Türkiye-Almanya ilişkilerini kendi lehine çevirebilmek için mücadele etmeye başlamıştır. Bu durumun somut örneklerinden biri de Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın finansmanı olmuştur. Fabrikanın yapımını finanse etmek için biri Alman diğeri İngiliz olan iki firma rekabet etmiştir (Tekeli & İlkin, 2014: 58). Fabrikanın yapımı İngiliz Brassert Müessesine verilmiştir (BCA, 30.18.1.2., 70.98.17). 7 Mayıs 1938'de İngiltere ile 3 adet ticaret anlaşması yapılmıştır. Anlaşmalardan ilki, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapımına dayanan kliring anlaşmasının devamı, ikincisi 10 milyon sterlinlik bir iktisadi kredi anlaşması, üçüncüsü ise İngiliz hükümeti tarafından açılan, faiz ve ödeme koşulları bakımından uygun 6 milyon sterlinlik bir kredi anlaşması olmuştur (Tekeli & İlkin, 2014: 65).

Karabük Demir ve Çelik Sanayinin kuruluşu aşamasında İngiliz tebaasından 29 uzmanın fabrikanın inşaatında çalıştırılmasına izin verilmiştir (Yurtoğlu, 2017: 162). 1937 yılında fabrikada çalışacak 12 Türk mühendis staj için Londra ya gönderilmiştir (BCA, 30.18.1.2, 79.83.3). Ayrıca fabrikanın faaliyete başladığı 1939 yılından itibaren çok sayıda İngiliz uyruklu kişinin çalışmasına izin verildiği görülmektedir (BCA, 30.18.1.2, 86.25.19; BCA, 30.18.1.2, 86.20.11). Brassert firmasının temsilcisi Hopkinson fabrikanın verimli biçimde kurulması ve faaliyetlerine devam edebilmesi için detaylı bir rapor sunmuştur (BCA, 30.1.0.0, 3.17.1). Millî Savunma Bakanlığına ait 1943 ve 1944 tarihli belgelerde askeriyede görevli İngiliz teknisyenlerin erzak vb. ihtiyaçlarının Milli Müdafaa Vekaleti tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir (MSB Askeri Tarih Arşivi, 110.9.1.14, 5.0.45). Bu örnekler sanayinin kuruluş aşamasındaki İngiliz desteğini ve tarafsızlık ekonomisi bağlamında İngiltere ile olan iş birliğini göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Müttefikler ile Almanya arasında Türkiye açısından yaşanan iktisadi rekabet borç verme alanında da sürmüştür (Tekeli & İlkin, 2014b: 61). Ancak Türkiye'nin karşılıklı yardımlaşma vaadi içeren İngiltere ve Fransa ile ortak deklarasyonlarından Almanya rahatsız olmuştur. Türk-Alman kredi anlaşması yürürlüğe konmamış, 1 Eylül 1939'da süresi dolan Türk-Alman ticaret anlaşması uzatılmamıştır. (Tekeli & İlkin, 2014: 71). 16 Ocak 1939 tarihinde Almanya ile Türkiye'ye 150.000.000 marklık kredi verilmesini içeren 'Funk Kredi Anlaşması'¹ imzalanmıştır. Alınan kredinin 90.000.000 Mark'ı sivil sanayi malzemeleri, 60.000.000 Marklık kısmı ise silah ve mühimmat alımı için öngörülmüştür. Anlaşma karşılığında Türkiye'nin Almanya'ya krom, bakır, alüminyum, demir ve civa gibi madenler ile tahıl ve pamuk gibi tarımsal hammadde satması, Almanya'nın ise savaş malzemelerini 18 ay içerisinde Türkiye'ye göndermesi planlanmıştır. Antlaşma Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun imzalanmasının protesto edilmesiyle Almanlar tarafından iptal edilmiştir (Türk, 2015: 776).

Funk Kredi Anlaşması çerçevesinde yapım bedeli alınacak krediden karşılanmak üzere bir Alman müteahhit firmasıyla Gölcük Limanı ve tersanesinin yapım işi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın uygulanmaması sonrasında Milli Müdafaa Vekâleti tarafından 1940 yılında kaleme alınan belgede liman yapım masraflarının karşılanması ve bir Alman firmasıyla iş birliği yapılması hususundaki tedirginlik aktarılmıştır (BCA, 30.10.0.0, 63.423.3). Bu belge tarafsızlığın sürdürülmesinde Almanya olan iktisadi ilişkilerdeki çekinceyi göstermesi bakımından önemli bir kanıtı teşkil etmektedir.

Almanların harici iktisadi siyasetinde temel amaçlarından biri Mark'ın Sterline karşı değerini artırmak ve ticari ilişkilerde Mark'ı hâkim para birimi yapabilmektir. Bu husus Alman İktisat Bakanı Funk tarafından da dile getirilmiştir. Bu amaç çerçevesinde Almanya hem para birimini güçlü kılmak hem de tütün alım fiyatını kontrol altında tutmak için yakın şark ülkeleri olan Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'dan temin edeceği tütün alımını teşkilatlandırmak istemiştir. Berlin büyükelçisi tarafından 1940 yılında gönderilen belgede, tütün ihracı yapacak Türk firmalara gerekli iznin verilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Büyükelçinin izlenimine göre Almanya iktisadi gücünü askeri gücüne benzer şekilde siyasi bir güç olarak kullanmak istemektedir (TDA, 501, 32385.129349.2). Büyükelçi hem önemli bir tedarikçi olan Türkiye'nin Almanya ile uzlaşım yoluna gitmesinin siyasi hassasiyetini, hem de bu ticaretten maddi kazanç sağlanmasının iktisadi önemini vurgulamıştır.

1 Anlaşma Alman İktisat Bakanı Walther Funk'un adını taşımaktadır.

Türkiye'nin dış ticaret açısından Almanya'ya olan bağımlılığını sona erdirmek ve sterlin başta olmak üzere diğer döviz girdilerini artırabilmek için Türkiye'nin ithalat ve ihracatının düzenlenmesi gerekmiştir. Türkiye'nin ihracatını gerçekleştirdiği ürünler için alternatif pazar olanaklarına ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin İngiltere'nin beklentilerini karşılayabilmesi kısa vadede gerçekleşmesi imkânsız bir mesele olmuştur. 1930'ların sonlarında İngiltere ve Türkiye arasındaki müzakerelerin önemli bir bölümünü, krom başta olmak üzere ihracatın yönünün değiştirilmesi ve Türkiye'nin savaş finansmanı hakkındaki tartışmalar teşkil etmiştir (Hale, 2021: 827).

Türkiye'nin dış ticareti Almanya'ya çok bağlı olduğundan, İngiltere, Fransa veya diğer batılı ülkelerle ticari ilişki içerisine girebilmesi için ithalat ve ihracatında büyük bir yeniden yönlendirme olması gerekmiştir. Bu durumun temel nedeni, Hitler'in ekonomi sihirbazı olarak tanıtılan Hjalmar Schacht tarafından uygulanan politikasıdır. Buna göre Türk ihraç ürünlerine ikili takas anlaşmaları sistemiyle yapay olarak yüksek fiyatlar teklif edilmiştir. Büyük buhran sonrasında Almanya'ya yapılan ihracatın artmasının, Türk ekonomisinin canlanmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür (Hale, 2021: 826).

Saraçoğlu, France Soir gazetesine verdiği demeçte, Fransa ve İngiltere ile iktisadi ilişkilerini geliştirmek ve Alman ekonomisinden uzaklaşmak istediğini açıkça ifade etmiştir. Ancak Türkiye'nin Almanya ile olan iktisadi ilişkisini azaltma yoluna gitmesinin uzun vadede zararlı olacağını düşünmüştür. Almanya'ya yapılan ihracata konu olan tarım ürünleri önemli bir gelir kaynağıydı. Ayrıca Türkiye Almanya'dan yapılan makina ithaline bağlı durumdaydı. Türkiye'nin Almanya ile girdiği ticari ilişkinin İngiltere ile yapılması zaman alacaktı. Dolayısıyla Türkiye Almanya ile olan iktisadi ilişkisini azaltma yoluna giderse, en iyi müşterisini kaybetme riskini göze alacaktı (Kurat, 1961: 97).

1939 yılında İngiliz Savaş Ekonomisi Bakanlığı tarafından yazılan yazıda Türkiye'nin Almanya'ya ihracını yaptığı krom dışında farklı ürünler konusunda da endişe duyulduğu aktarılmıştır. Türkiye'nin savaşın sürmesinde etkili olabilecek ticari malları Almanya'ya ihraç etmemesi ve bu vesileyle diğer ülkelerin de korunmasının sağlanması konusunda iş birliği yapmasına dair talep Türkiye'ye iletilmiştir (TDA, 534, 37088.148880.11).

Türkiye, İngiltere'ye, belli miktar kromu Türkiye'nin belirlediği fiyat üzerinden alması, ayrıca krom yanında bazı tarımsal ürünleri de Türkiye'den alması koşuluyla Almanya'ya olan krom sevkiyatını durdurabileceğini iletmıştır. Ancak İngiltere pamuk ve kromda Türkiye'nin teklif ettiği fiyatı çok yüksek bulmuştur. Almanlar fiyatları yüksek bulsa da ihtiyaç duyduklarından ticari ilişkiyi devam ettirmiştir. Türkiye, silah ve çeşitli taşıtların yedek parçaları karşılığında 5,2 milyon sterlin değerinde deri, tabaklama malzemesi, zeytinyağı ve tiftiği Almanya'ya satmıştır. İngilizler, Türk-Alman ticaretini azaltabilmek için Türkiye ile ticari ilişkilerini devam ettirmeye çalışmıştır. Türkiye Müttefiklere satacağı krom fiyatını Londra borsasında geçerli fiyatın %90 fazlası üzerinden gerçekleştirmeyi talep etmiştir. İngiltere ile Türkiye arasındaki fiyat müzakereleri 1941 yılı sonuna kadar devam etmiştir, sonrasında hem ABD hem İngiltere Türkiye'den krom satın almıştır. Ankara hükümeti Almanya'dan temini mümkün olan büyük bir karı gözden çıkartarak 1939 Ekim'i antlaşması gereğince Almanya'ya olan krom ihracatını 1943 yılına kadar durdurmuştur. Ancak bu tarihten sonra İngiltere'nin Türk-Alman ticari ilişkisini durduracak imkânı kalmamıştır. Bu durum Türkiye'nin krom karşılığı harp malzemesi alması açısından elverişli bir ortam sağlamıştır. İngiltere ve Almanya Türkiye üzerinde girişi-

tikleri krom savaşında amaçlarına ulaşamamış, bu gizli savaştaki zafer Türk diplomasisinin eseri olmuştur (Kurat, 1961: 100-103). Türkiye dış ticarete Alman üstünlüğünün açık olduğu savaşın ilk dönemlerinde bile aktif tarafsızlığını sürdürmeyi başarmıştır (Oran, 2002: 398).

1941 yılına ait Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkileri konu alan bir belgede Almanya'ya savaş süresince kromun yanı sıra bakır, pamuk ve zeytinyağı ihraç edildiği görülmektedir. Belgede, yapılan ticari antlaşmanın 1944 yılına kadar sürmesi planlandığı, ticarete konu olan mallar arasında en büyük payı kromun teşkil ettiği anlaşılmaktadır (TDA, 501, 32245.128778.31). 1943 yılında Etibank ve Alman firması Krupp arasında yapılan antlaşma gereği devam eden krom ihracında, krom fiyatlarındaki artış sebebiyle Etibank'ın uğrayacağı dezavantajın giderilmesi için Almanya'dan fiyat artışı talep edildiği görülmektedir (TDA, 501, 32245.128778. 8). Bu belge Türkiye'nin krom ticaretinde kromu bir tarafsızlık ekonomisi unsuru olarak kullanmasının yanı sıra kendi iktisadi çıkarlarını gözetmesine örnek teşkil etmektedir.

1942 yılına ait Londra büyükelçiliği tarafından yazılan farklı bir belgede, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin krom ihracatı konusundaki endişesi aktarılmıştır. Türkiye'nin Almanya yerine harp malzemesi karşılığında İngiltere ve ABD'ye krom ihracı yapmasına dönük beklentileri ve Almanların bu ihracı engellemeye çalışacaklarına ilişkin endişeleri aktarılmıştır (TDA, 534, 37398-150257-106). 1939 yılına ait Paris büyükelçiliğinden gelen bir belgede Fransa'nın Türkiye'den Almanya'ya yapılacak krom ihracatını sakıncalı bulduğu anlaşılmaktadır (TDA, 525, 37784.152214.32). 1944 yılında Hariciye Vekaletine ait bir belgede bu hususa değinilmiş, yapılması muhtemel krom ihracatıyla ilgili Hariciyenin bilgi ve onayı olması gerektiği ifade edilmiştir (TDA, 534, 37398.150257.69).

Türkiye ve İngiltere arasında yapılan 1943 yılına ait başka bir Hariciye yazışmasında, Türkiye ile Almanya arasındaki krom ihracına değinilmektedir. Almanya'dan parası ödenmeden modern savaş malzemesi alınmıştır. Buna karşılık olarak Almanya ile krom ihracatı için 2 yıllık sözleşme imzalanmıştır. Yazışmada, başlamış olan bu ticari ilişkinin sürdürülmesinin zaruri olduğu bilgisi İngiltere'ye aktarılmaktadır. Sözleşmenin devam ettirilmesinde İngiltere'nin de onayının alınmaya çalışıldığı ve Almanya için kabul edilmesi zor şartların Almanya'ya sunulduğu anlaşılmaktadır. Ticari ilişkinin sürdürülmesin hususunda, Almanya'ya bu şartlardan taviz verilmeyeceği ifade edilmektedir (TDA, 501, 32245.128778.22). Türkiye'nin tarafsızlık ekonomisi açısından İngiltere ve Almanya arasında kurmaya çalıştığı dengeyi göstermesi bakımından bu yazışma önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Tablo 1'de 1930-1940 yılları arasında Türkiye'nin Almanya ve İngiltere ile yaptığı ithalat ve ihracat rakamları verilmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinin toplam hacmi 1930-1939 arasında yaklaşık %36 artarken, Almanya'nın bu ticaret içindeki payı daha hızlı artış göstermiştir. 1939 yılı sonunda Almanya ile yapılan ticaret, Türkiye'nin toplam ithalatının yarısından fazlasını ve ihracatının neredeyse üçte birini teşkil etmiştir. İngiltere'nin her iki ticaretteki payı da buna bağlı olarak azalmıştır (Hale, 2021: 826).

Tablo 2'de savaş dönemi boyunca Türkiye'den Almanya, İngiltere, ABD ve Fransa'ya yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payları verilmiştir. Savaşın başladığı 1939 yılında Türkiye'den yapılan ihracatta en çok payı Almanya'nın aldığı görülmektedir. Savaş süresince yapılan anlaşmalarla birlikte 1940 yılı itibariyle Almanya'nın payı büyük oranda azaltılmıştır. İzleyen yıllarda Türkiye'nin tekrar Almanya ile olan ticari ilişkisini dengelemeye çalıştığı görülmektedir. Bu süreçte İngiltere ve ABD'ye yapılan ihracatta da artış olmuştur. Savaşın son

döneminde ise Almanya'ya hiç ihracat yapmayan Türkiye'de toplam ihracatın neredeyse yarısı ABD'ye yapılmıştır.

Tablo 1: Türkiye'nin Almanya ve İngiltere ile Ticareti (1930-1940) (Milyon \$)

	1930	1933	1936	1939	1940
Toplam İthalat	69,5	45,1	73,6	92,5	50
Almanya'dan yapılan ithalat (%)	18,6	25,5	45,1	50,9	8,1
İngiltere'den yapılan ithalat (%)	11,2	13,5	6,6	6,2	14
Toplam İhracat	71,4	58	93,7	99,7	80,9
Almanya'ya yapılan ihracat (%)	13,1	18,9	51	31,3	9,7
İngiltere'ye yapılan ihracat (%)	8,9	8,9	5,4	5,7	10,4

Kaynak: Hale, 2021: 827.

Tablo 2: Türkiye'den Seçili Ülkelere Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı 1939-1945 (%)

	Almanya	İngiltere	ABD	Fransa
1939	37,3	5,7	14,3	4,4
1940	8,7	10,4	14,1	5,9
1941	21,8	16,2	13,5	0,8
1942	24,7	15,3	17	0,3
1943	23,8	10,8	20,5	0,7
1944	22,7	22,1	23,9	0
1945	-	14,9	43,8	1,4

Kaynak: TÜİK, 2014.

Krom madeni Savaş boyunca Türk-Alman ilişkisinin merkezi bileşeni olmuştur. 1942 yılından önce sık sık yapılan ekonomik müzakereler olsa da ticari ilişki profili düşük seyretmiştir. 1943 yılı itibarıyla Türkiye ile yapılan ticaretin önemi büyük ölçüde artmıştır. İngiliz silah tedarikinden memnun olmayan Türkiye, Alman silah sanayinden faydalanmak istemiştir. Nazi Almanya'sının savaş malzemeleri üretimi için krom tedarikini güvence altına almak istemesinden Türkiye yarar sağlamıştır. Savaşın ilk yarısında Türk-Alman ticareti gerileme göstermiş, krom sevkiyatı ağırlıklı olarak İngiltere, Fransa ve ABD'ne yapılmıştır. Bunun karşılığında Türkiye İngiltere'yi bazı tarımsal ürünleri kendisinden ithal etme konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Türkiye Almanya ile olan ticari müzakereleri devam ettirse de krom sevkiyatına temkinli yaklaşmıştır. Nazi rejiminin ilgisini pamuk başta olmak üzere farklı ürünlere çekmeye çalışmıştır. 1940 yılı itibarıyla Türkiye-Almanya dış ticaretinde daralma olmuş, bu krom ticaretine de yansımış ancak 1944 yılına kadar hem krom hem de diğer mallar açısından ihracat devam etmiştir (Leitz, 2000: 101- 102). 1944 yılında nota verilmesi ve Almanya ile olan ticari ilişkilerin kesilmesi sonrasında 1945 ve 1946 yıllarında Türkiye tarafından Almanya'ya ihracat yapılmamıştır (Tekeli & İlkin, 2014b: 225).

Tablo 3 ve Tablo 4’de Türkiye’nin savaş dönemi boyunca krom üretim ve ihracatına ilişkin rakamlar gösterilmiştir. Türkiye 1938 yılında yaklaşık 210.000 ton krom üretmiş, dünya krom üretiminin %19,5’ini karşılamıştır. Bu üretim rakamıyla Türkiye dünyanın en büyük krom üreticisi olmuştur. Üretim miktarının yansira krom kalitesi ve Avrupa pazarlarına yakın konumu sebebiyle başta Almanya olmak üzere silah üreticisi Avrupa ülkeleri için vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur (Karakas, 2010: 449-450). Savaş içerisinde gördüğü büyük talebe rağmen savaşın başlamasıyla birlikte krom üretiminde azalma yaşanmıştır. Üretimdeki azalmanın en önemli sebebi üretimde kullanılan ithal ürünlerin tedarik edilmesinde yaşanan sıkıntıdır. Ayrıca 1942 yılında ihracatın daralmasıyla stoklar artmış, krom üretimi tahdidi uygulanmıştır (MTA,1945: 265). Üretim tahdidi aynı zamanda İngiltere ve Fransa ile yapılan anlaşma kapsamında da yapılmıştır (Leitz, 2000: 101). Türkiye bu antlaşma ile yıllık 250.000 ton krom üretimini aşmamak ve bu miktarı İngilizlere teslim etmekle yükümlü hale gelmiştir (Kılıç, 2012: 485). Üretimdeki azalma ihracatta da yaşanmıştır. Başlıca alıcılar olan ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın savaş halinde olması, deniz yollarının kapanması, ayrıca Akdeniz ve Karadeniz’in muharebe alanı olması ihracatın azalmasında etkili olmuştur (MTA, 1945: 265; MTA, 1947: 6).

Tablo 3: Savaş Yıllarında Türkiye Krom Üretimi ve İhracatı

Yıllar	Üretim (ton)	İhracat (ton)
1939	191.644	183.284
1940	169.823	120.405
1941	150.303	150.303
1942	144.704	130.053
1943	146.836	67.683
1944	184.573	139.397
1945	146.997	78.808

Kaynak: MTA, 1950: 8.

Tablo 4: Türkiye Krom Üretimi Endeksi

Yıllar	Üretim
1938	100
1939	98
1940	59
1941	47
1942	40
1943	54
1944	60
1945	54
1946	38

Kaynak: MTA, 1947: 6.

Tablo 5 Türkiye’den yapılan krom ihracatının farklı ülkeler arasındaki dağılımını göstermektedir. Savaşın başlangıç yılı olan 1939 yılı itibariyle ihracatta en büyük payı Almanya’nın aldığı görülmektedir. 1940 yılından itibaren ise krom ihracatında en büyük payı ABD’nin aldığı anlaşılmaktadır. 1940-1945 aralığında İngiltere ve Fransa’ya yapılan ihracatın az olması krom fiyatındaki anlaşılmazlıktan kaynaklanmıştır. Yapılan karşılıklı anlaşmalarla Almanya’ya yapılan ihracatın azalmasıyla birlikte krom ihracatındaki en önemli alıcı ABD olmuştur (Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1947: 352-353, Kurat, 1961: 101-102).

Tablo 5: Krom İhracatının Ükelere Dağılımı (Ton)

	Almanya	ABD	İngiltere	Fransa	İtalya
1939	104.756	19.438	-	18.825	15.736
1940	-	72.929	-	28.165	-
1941	-	86.208	-	-	-
1942	-	116.848	-	-	-
1943	13.564	41.251	25.973	-	-
1944	59.649	89.539	-	-	-
1945	-	59.362	-	-	-

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1947: 352-353

Türkiye, 1945 sonu itibariyle savaştaki her iki tarafla da altın rezervlerini 27 tondan 216 tona yükselten bir ticaret gerçekleştirmiştir. Bu ticaretin iki taraf arasındaki dengesinin sağlanması, Müttefiklerin ısrarlı biçimde engel olmaya çalıştıkları krom ihracatında en anlamlı ifadesini bulmuştur (Slany, 1998). 1939 itibariye Alman krom ihtiyacının %60’ını karşılayan Türkiye (Koçak, 2013: 224), 1943’de, Alman krom ihtiyacının tamamını sağlamıştır. Hitler’in Silahlanma Bakanı Albert Speer’e göre, Alman savaş sanayi krom cevheri olmadan sürdürülemezdi. Speer, 1943 yılında Hitler’e, Türkiye’den yapılacak krom ticareti kesildiği takdirde krom rezervinin 6 aydan fazla yetmeyeceğini iletmıştır (Slany, 1998). Almanya açısından silah üretim mücadelesini sonlandıran en önemli unsur Türkiye’den krom sevkiyatının kesilmesi olmuştur (Leitz, 2000: 107).

İngiltere ve Amerika, Türkiye ile, ekonomisinin sürdürülmesi için gerekli olan malların tedarik edilmesi karşılığında, Mihver Devletlerine tüm stratejik malzemelerin sevkiyatının durdurulmasını içeren küresel bir anlaşma yapılmasının gerekli olduğunu savunmuştur (Howard, 1967: 226). ABD ve Birleşik Krallık krom ve diğer stratejik malzemelerin Almanya’ya sevkiyatının tamamen sona ermesini beklemiş, Menemencioğlu %50’lik bir azalmayı sağlamaya çabalamıştır. Aksi halde Türk ekonomisinin bu durumdan zarar göreceğini savunmuştur. Menemencioğlu, Mihver’e yapılan tüm krom sevkiyatlarının durdurulması, krom dışındaki tüm stratejik sevkiyatların %40 oranında azaltılması ve ABD ile İngiltere’nin Türkiye’nin temel gereksinimlerini kapasiteleri elverdiği ölçüde karşılamaları konusunda genel bir anlaşmaya gitme konusuna olumlu yaklaşmıştır. Ancak, Mihverle kopuşu içeren tüm sevkiyatların tamamen durdurulması talebini karşılaması iktisadi ve siyasi açıdan uzak bir olasılık olmuştur. Menemencioğlu Mayıs 1944’de bu görüşüne uygun şekilde, Türk yetkililere Mihvere stratejik malzeme ihracatının %55 oranında azaltılması talimatını vermiştir (Howard, 1967: 262).

Ankara'dan gelen bir raporda, İngiltere ile Türkiye arasındaki anlaşmanın bitimine denk gelen Ocak 1943 sonrasında Türkiye'nin Almanya'ya krom satmayı kabul ettiği iletilmiştir. Alman kontrolünde yayın yapan Paris radyosunun haberine göre, İngiltere ve Rusya tarafından bu konuda Türkiye'ye ortak bir nota verilmiştir (Trove Gazetesi, 1941). Başka bir habere göre Almanya, Türkiye'nin krom üretiminin %50'sini alma iddiasından vazgeçmiş, sipariş edilen silahların Türkiye'ye hemen teslimi koşuluyla 90.000 ton krom almaya razı olmuştur (Trove Gazetesi, 1941b). Almanya'nın Türkiye'den krom ithalatı 1943'de 13,564 ton ve 1944'de 59,649 ton olarak gerçekleşmiştir. Almanya öngördüğü yıllık 90.000 ton kromu Türkiye'den alamamıştır (Kurat, 1961: 102).

Müttefikler, savaş süresince Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ilişkisini sonlandırması konusunda, Türkiye'den yapacakları ithalatı artıracaklarının sözünü vererek Türkiye'yi cesaretlendirmeye çalışmıştır (Tekeli & İlkin 2014b: 226). 1943 yılına ait belgede İngiltere'nin Almanya'ya yapılmakta olan krom ihracını durdurma talebini ısrarla ilettiği belirtilmiştir (TDA, 571, 68065.297625.7). Türkiye 1944 yılında alınan bir kararla Almanya'ya boğazlar yoluyla yaptığı krom ihracatını durdurma kararı almış, ayrıca ticaret gemisi adı altında boğazlardan geçen savaş gemilerinin geçişini de durdurmuştur (TDA, 571, 68012.297278.132). Bu belgeler de Müttefiklerin Türkiye ile Almanya arasındaki ticaretin kısıtlandırılmaya çalışıldığını gösteren farklı somut kanıtları teşkil etmektedir.

1944 yılında Roosevelt tarafından Stalin'e gönderilen bir mektupta, Türk kromunun Almanya için önemi hakkında İnönü'ye mektup yazdığını iletmıştır. Türkiye-Almanya arasında gerçekleşen krom cevherinin nakli konusunun Birleşmiş Milletler nezdinde yarattığı endişeyi anlatmıştır. Mektupta Almanların Türkiye'den ithal edilen kromdan daha az yararlanabilmesi hususunda alınması gereken önlemler ele alınmıştır (SSCB Dış İşleri Bakanlığı, 1981: 111). Bu belge de Almanya'ya yapılan ihracatın sınırlandırılmasına yönelik önemli bir somut kanıt niteliğindedir.

Churchill ve Roosevelt, 14 Nisan 1944 itibarıyla krom ihracının kesilmesi yönündeki kararlarını Türkiye'ye iletmış olsalar da takip eden günlerde yaklaşık 218 vagon ihraç malı sınırı geçmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşındaki tarafsızlık tutumuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'nin İngiliz ve ABD yardımları sayesinde Sovyet taleplerine karşı koyabildiğini ifade etmiştir. Sefir Peterson, İnönü'nün nazik ve uzlaştırmacı yönüne dikkat çekerek savaşta başarılı bir diplomasi yürüttüğünü vurgulamıştır (Jaeschke, 1977: 741-743).

ABD'de 11 Mart 1941 yılında kabul edilen Ödünç Verme ve Kiralama Yasasına göre, korunması ABD için önemli olan ülkelere savaş ve gıda malzemeleri yardımıyla bulunulacaktır. Savaş sonuna kadar yürürlükte kalan yasa dâhilinde 40 farklı ülkeye 49,1 milyon dolarlık yardım yapılmıştır. Toplam borcun çok küçük bir kısmı ABD'ye geri ödenmiş, yararlanan ülkeler borcu ödeyemeyeceklerini ifade etmiştir (Oran, 2002: 411). Türkiye savaş boyunca bu yasa kapsamında 95 milyon dolarlık savaş malzemesi almıştır. Türkiye'nin Almanya ile arasında tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması yapması nedeniyle ABD Türkiye'ye direkt verdiği yardımları kesmiştir. Bu süreçten sonra doğrudan yardımlar başlayana kadar, ABD'den Türkiye'ye gelecek yardımlar İngiltere aracılığıyla gönderilmiştir. Savaşın bitiminde 1946 yılında yapılan anlaşmaya göre Türkiye ABD'ye 4,5 milyon dolarlık geri ödeme yapmak zorunda kalmıştır (Oran, 2002: 411). Borcu olan diğer ülkelere uygulanmayan bu koşulun Türkiye'ye uygulanması, sürdürülen tarafsızlık ekonomisinin bir bedeli olduğu görüşünü kuvvetlendirir.

mektedir. Türkiye ayrıca ABD'den 300 milyon dolarlık kredi istemiş, bu meblağ ABD tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. ABD 4,5 milyon dolar karşılığında Türkiye'nin ona olan borcunu silmek dışında bir şey yapamayacağını ifade ederek istenilen krediyi Türkiye'ye vermemiştir. İngiltere de çok sıkışık olduğunu iddia ettiği ekonomik durumu nedeniyle Türkiye'ye ekonomik yardım yapamayacağını bildirmiştir. (Toker, 1971: 118-120). Savaş sonrası dağıtılan kaynakları elde edememek, Türkiye'nin uyguladığı tarafsızlık nedeniyle karşılaştığı ekonomik bedellerden biri olmuştur. (Oran, 2002:411; Engin, 2016: 257; Kurat, 1941: 103; Toker, 1971: 114-120). Çoğu tarafsız devlet, savaş sonrası Washington'a yardım için başvurmuş olsa da Roosevelt yönetimi kendi tarafsızlığı dışında kimsenin tarafsızlığına çok fazla anlayış göstermemiştir (Wylie, 2002: 9).

ABD Dış İşleri raporuna göre, II. Dünya Savaşı'nda Türk kamuoyunu şekillendiren iki temel düşünce mevcuttur. Bunlardan ilki savaşa girerek kazanılacak hiçbir şeyin olmadığı düşüncesiydi. İkincisi Türkiye'nin savaşa yalnızca kendi bağımsızlığını korumak için girmesi gerektiği idi. Türkiye'nin savaş boyu uyguladığı aktif tarafsızlık politikasıyla ekonomik ilişkilerini her iki tarafla da dengelemeye çalışmıştır. Bu tutum Türk ekonomisi için açık ve önemli faydalar sağlamıştır. Türkiye, Haziran 1941'de Türk-Alman dostluk antlaşmasını imzalarken bile 1939'da imzalanan Üçlü İngiliz-Fransız-Türk İttifakı'na bağlı hissetmeye devam etmiştir. Haziran 1940'da Fransa'nın düşüşünden sonra bile Türkiye, Müttefiklerin Almanya'ya karşı savaşa katılmaya ikna etme çabalarına rağmen, Almanya ve müttefiklerle girdiği ticari ilişkiyi özellikle kritik derecede ihtiyaç duyulan krom cevheri ihracatı üzerinden dengelemiştir. Türkiye hem Almanya'dan hem de Müttefiklerden aldığı silahlarla ordusunu modernize edebilen tek tarafsız ülke olmuştur (Slany, 1998). Ayrıca savaş boyunca amacına uygun şekilde yüksek ticari gelir elde etmeyi başarmıştır (Kurat, 1961; Slany 1998; Robertson, 1986: 75; İşçi, 2014: 5-6; Weber, 1979).

Almanya'nın kaybedeceği düşüncesinin ağır bastığı savaşın son süreçlerinde dahi Türkiye tarafsızlığını koruma gayreti içinde olmuştur. Bu durum savaş sonrası siyasi ve iktisadi güç dağılımı açısından rekabet gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Türkiye savaş sonrası süreçte galip devletlerle aynı masaya oturamamış, süreçten sağlayabileceği çıkarları elde edememiştir (Engin, 2016: 257). Bu durum tarafsız kalmanın getirdiği ekonomik bedellerden biri olmuştur.

1944 yılında ABD de kuvvetli biçimde sergilenen Rus propagandasına göre, Türkiye'nin savaşta Almanlara daha yakın durduğu iddia edilmişti. Türkiye onların savaşa ilişkin gayretlerine katkıda bulunmuştu. Ruslara göre ABD savaş sonrası yapılanmada Türklere karşı mesafeli olmalıydı. Türkiye en azından ekonomik olarak bazı bedelleri ödemeliydi. Amerika'da yaşayan Ermeniler de bu görüşü destekleyecek ifade ve eylemlerde bulunmuştu. İnönü, savaş süreci kurtarılmış olsa da barışın ilk günlerini de başarıyla atlatmanın zor olacağını ifade etmiştir (Toker, 1971: 115-117). Savaş dışı kalma politikasıyla Türkiye savaşın sonunda yalnız kalmıştır (Oran, 2002: 398).

1944 yılında ABD ve İngiltere tarafından verilen nota ile Türkiye, Almanya'ya yaptığı ihracatı durdurması konusunda uyarılmıştır. Buna göre Türkiye, içlerinde krom, demir, bakır ve bazı tarımsal ürünlerin bulunduğu harbin idamesinde zaruri olan malların ihracatını durdurmalıdır. Aksi takdirde diğer tarafsız ekonomilerin de karşılaştığı ambargo ile karşı karşıya kalacaktır. Nota dolayısıyla Avrupa ile olan dış ticaret ilişkilerinin iktisadi safhadan siyasi safhaya geçtiği belirtilerek, ihracatın Dış İşleri Bakanlığı tarafından dış politikaya uygun biçimde yürütülmesine karar verilmiştir (BCA, 30.10.0.0-163.140.18).

Savaşın sonlarına doğru Türkiye, barışın tesis edilmesi sürecinde, eşit müttefik olarak tüm uluslararası sorunların çözümünde yer alma konusunda güvence talep etmiştir. Türkiye'nin Müttefiklerle ilişkileri savaşın sonlarına doğru gelişme göstermiştir. Türkiye Almanya'dan uzaklaştırılmış, Boğazlar sorunu ve krom ihracatı sorunu çözülmüş, beklediği güvence Türkiye'ye verilmiştir (Howard, 1967: 266-269). Türkiye Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş, ancak fiilen savaşın dışında kalmıştır. Bu hareket Türkiye için savaş sonrasındaki mücadeleye hazırlanmanın bir yolu olmuştur (Vanderlippe, 2001: 80).

Savaş sonrasında 1947 yılında Truman Doktrini, 1948 yılında Marshall Planı uygulamaya konulmuştur. ABD Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye askeri yardımda bulunmuştur. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye 1948-1951 yılları arasında 71 milyon \$'ı hibe, 55 milyon \$'ı ödünç olmak üzere toplam 126 milyon \$ yardım yapılmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında sağlanan ABD yardımları ile pek çok kurum modernleştirilmiştir (Ertem, 2009: 393; Kostak, 2022: 9). Ayrıca tarım ve sanayi alanında yeni yatırımlar yapılmış, özel kesime destek sağlanmıştır (Sakar & Atlı, 2023).

5. Sonuç

20. yüzyılın en geniş katılımlı savaşı olan II. Dünya Savaşı yol açtığı iktisadi ve sosyal tahribat açısından derin izler bırakmıştır. Türkiye'de savaşa katılım konusunda yaşanan en büyük endişe, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra büyük bir iktisadi ve sosyal mücadeleyle yürütülen sürece ait kazanımların kaybedilme ihtimali olmuştur. Türkiye'de tarafsızlık ekonomisinin birincil ögesi üretken kaynakların askeri alana yöneltilmesi ve bu bağlamda mali dengenin yeniden kuruludur. Savaşa katılım olmamasına rağmen taraf ülkelerin talep ve yönlendirmelerinin baskısı altında tarafsızlığın sürdürülmesinin temel koşulu güçlü bir orduya sahip olmakla mümkün olmuştur. Ayrıca katılım sağlayan ülkelerle olan iktisadi ilişkilerde dengeli bir politika gözetmek temel hedef olmuştur.

Tarafsızlık ekonomisi tarafsızlığın sürdürülebilmesi için geliştirilen iktisadi uygulamaları kapsar. Bu bağlamda para ve silah yardımları, ticaret anlaşmaları, kredi sözleşmeleri ve sınai iş birlikleri tarafsızlık ekonomisi kapsamında ele alınabilecek örnekleri teşkil etmektedir. Karşılıklı biçimde kurulması gereken bu denge içerisinde Türkiye modeli için en temel öğelerden biri krom ticareti olmuştur. Türkiye stratejik önemi haiz krom ticaretini bir tarafsızlık ögesi olarak kullanmakla kalmamış aynı zamanda bu ticaretten yüksek gelir sağlama amacını da sürdürmüştür. Türkiye oluşturduğu ticaret dengesinin yardımıyla savaşın dışında kalabilmiş, aynı zamanda iktisadi anlamda çıkarlarını gözetebilen bir tarafsız dönüşmüştür

Türkiye Almanya için temel tedarikçi olduğu krom cevherinde, savaş boyunca müttefiklerin ticareti durdurma isteği ile karşılaşmış, 1944 yılına kadar bu ticareti uygun gerekçeler öne sürerek sonlandırmamıştır. Savaşın başlangıcında krom ihracından en büyük payı Almanya alırken, 1940-1945 yılları arasında en önemli krom alıcısı ABD olmuştur. Ayrıca Almanya ile krom dışı pek çok üründe dış ticaret bağlantısı azaltılmış, müttefiklerle yapılan ticaret artırılmıştır. Türk dış ticaretinin yürütülmesinde tarafsızlık ekonomisi kapsamında; savaş malzemeleri ihtiyacı, krom dışı stratejik nitelikte olmayan ihraç ürünlerine pazar arayışı, kromu amaçlanan fiyat üzerinden pazarlamak şeklinde 3 temel hususun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

1930’lu yıllarla birlikte sınai yatırımlar yapılması konusunda, Almanya’dan malzeme, donanım, işgücü ve finansal destek alan Türkiye, bu iş birliklerini savaş kaygısıyla devam ettirememiştir. Almanya’nın ekonomik yayılım programında önde gelen ülkelerden biri olan Türkiye’nin, taraf ülkelerle denge sağlayabilmek adına Almanya’ya yakın durmama konusunda gösterdiği hassasiyet nedeniyle sanayi alanındaki iş birliklerinde Almanya’nın yerini İngiltere almıştır. Bu değişim Türkiye’nin tarafsızlık ekonomisi kapsamında katlandığı en büyük alternatif maliyetlerden biri olmuştur. Türkiye savaş süresince Almanya ile olan krom ticaretini sürdürmeme konusunda ısrara maruz kalmış, ancak krom ticareti uğradığı kesintilere rağmen sürdürülmüştür.

Savaşta tarafsızlık üzerindeki belirleyici unsurlardan biri de savaş sonrası elde edilecek iktisadi kazanımlar olmuştur. Savaş sonrası ekonomilerin yeniden toparlanma sürecine girmesinde etkili olacak nakit yardımlar ve yatırımlardan alınacak payın belirleyicileri tarafsızlık ekonomisinin de sınırını çizen en önemli bileşenlerdendir. Savaşın yarattığı sermaye akışı yetersizliği ve artan savunma harcamaları dolayısıyla yaşanan sermaye kıtlığına rağmen Türkiye tarafsızlıktan ödün vermemiştir. Özellikle İngiltere ve ABD üzerinden kaynak sağlama çabasının savaş boyunca devam ettiği görülmektedir. Türkiye’nin tarafsızlık ekonomisi çerçevesinde yüklendiği önemli bir bedel de dış kaynaklardan alabileceği payın azalması olmuştur. Sermaye tahsisinde en büyük rolü ABD’nin oynayacağı, ona yakın duran ekonomilerin ödüllendirileceği bilinen bir gerçektir. Türkiye bu tahsisten alacağı payı kısıtlama pahasına, tarafsızlık ekonomisinin şartlarını kendi iktisadi çıkarları doğrultusunda oluşturmaktan ödün vermemiştir. Tarafsızlık ekonomisini, savaşın değişen şartlarına ve güçlü devletlerden gelen taleplere uyum sağlayan bir dengeleme eylemiyle desteklemiştir. Tarafsızlıklarını koruyamayan ülkelerin çoğunlukla kendi iradeleri dışında savaşa katıldığı gerçeğinden hareketle bu husus önemli bir iktisadi ve diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir.

Katkı Oranı Beyanı

Makale tek yazarlı olup tüm çalışma yazar tarafından yapılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Avcı, M. (2016). The importance of chrome in the historical Context of the Turkish-German relations between 1933 and 1945. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 55-65.
- Ataöv, T. (1965), *Turkish foreign policy 1939-1945*, Ankara: SBF.
- Aydemir, Ş.S. (1979), *İkinci adam*, Cilt: 2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1947). *Küçük istatistik yıllığı 1942-1945*. Yayın No: 253.
- Broadberry, S., & Harrison, M. (2020). Introduction. S. Broadberry & M. Harrison (Ed.). *The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On* (s.1-7). A VoxEU.org eBook, Paris & London. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/economics-second-world-war-seventy-five-years>
- Çalış, Ş.H. (1999). Turkey’s search for security and the Soviet factor during the Second World War, *S.Ü. Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, (3), 73-110.
- Çalış, Ş., & Söker, Ç. (2019). Turkish foreign policy during the Second World War: Neutrality, diplomacy and statecraft. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (47), 445-463. <https://doi.org/10.21563/sutad.855900>.

- Deringil, S. (1989). *Turkish foreign policy during World War II: An 'active neutrality'*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Engin, V. (2016). II. Dünya Savaşı ve Türkiye. İçinde N. Sarıahmetoğlu & İ. Kemaloğlu (Ed.). *İkinci Dünya Savaşı ve Türk dünyası* (s. 247-257). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, No: 17.
- Eroğlu, H. (1985). Yurtta sulh, cihanda sulh. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 1*, Sayı: 2 (Mart 1985): 435-50.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Ezer, F. (2020). Müttefik devletlerin Türkiye'yi II. dünya savaşına dahil etme girişimleri ve İnönü Churchill görüşmesi. *Belgi Dergisi*, 2, 2595-2611. <https://doi.org/10.33431/belgi.744940>.
- Gerchunoff, P., & Machinea, José Luis, (2015). Going through the labyrinth: The political economy of Argentina's abandonment of the gold standard (1929-1933). *Revista CEPAL, Naciones Unidas Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL)*, December, 103-112.
- Golson, E (2011). The economics of neutrality: Spain, Sweden and Switzerland in the Second World War, (*Unpublished Doctoral Thesis*), London School of Economics.
- Golson, E (2012). Did Swedish ball-bearings keep the Second World War going? Re-evaluating neutral Sweden's role. *Scandinavian Economic History Review*, 60(2), 165-182.
- Golson, E. (2013). Spanish Civilian Labour for Germany? Re-evaluating Neutral Spain's Role. *Revista de Historia Económica: Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 31(01), 145-170.
- Golson, E. (2020). The economics of neutrality in the Second World War. İçinde S. Broadberry & M. Harrison (Ed.). *The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On* (s. 81-85). A VoxEU.org eBook, Paris & London. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/economics-second-world-war-seventy-five-years>
- Gluckstein, D. (2012). *A people's history of the Second World War: resistance versus empire*. Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183p5p8>
- Gökay, B. (2021). Turkish neutrality in the Second World War and relations with the Soviet Union. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(6), 845-853. Doi: 10.1080/19448953.2021.1935082
- Günçavdı, Ö., & Tokdemir, E. (2012). World War II and capital market development in a Neutral Country: The Case of Turkey. İçinde R.U. Vogler, J. Baumberger, H. R. Reginbogin & J. Spiller (Ed.). *Financial markets of neutral countries in World War II* (s. 282-331). Zürih: Association for Financial History.
- Gürün, K. (1988). Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokma çabaları. *Belleten*, 52(204), 1455-1468. <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.1455>.
- Häggblöf, M. G. (1960). A test of neutrality: Sweden in the Second World War. *International Affairs*, 36(2), 153-167.
- Hale, W. (2021). Turkey and Britain in World War II: Origins and results of the tripartite alliance, 1935-40. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(6), 824-844.
- Harrison M. (1998). The economics of World War II: an overview. İçinde Harrison M. (Ed.). *The economics of World War II: Six great powers international comparison. studies in macroeconomic history* (s.1-42). Cambridge University Press.
- Hart, L. (2003). *İkinci Dünya Savaşı tarihi-I*. (K. Bağrıaçık Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

- Howard, H. N. (1967). The entry of Turkey into World War II. *Belleten*, 31(122), 221-276. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1200386>
- İnanç, G. (2006). The politics of “active neutrality” on the eve of a new world order: the case of Turkish chrome sales during the Second World War. *Middle Eastern Studies*, 42(6), 907-915. <http://www.jstor.org/stable/4284509>
- İşçi, O. (2014). *Russophobic neutrality: Turkish diplomacy, 1936-1945*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Georgetown University.
- Jaeschke, G. (1977). I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin dış politikası (M. Lugal, Çev.). *Belleten*, 41(164), 733-742. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1164233>
- Karakaş, N. (2010). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin krom satışı ve müttefik politikaları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(2), 447-482
- Kılıç, S. (2012). *Hitler’in gizli dosyalarında Türkiye*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Kostak, E. (2022). The effect of the Truman Doctrine and the Marshall Plan on the military aid started by the USA after World War II. *Journal of Atatürk*, 11(1), 9-23.
- Kurat, Y. T. (1961). İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman ticaretindeki iktisadi siyaset. *Belleten*, 25(97), 95-104. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1260772>
- Leitz, C. (2000). *Nazi Germany and neutral Europe during the Second World War*, Manchester University Press.
- Lineberry, C. (2022). Weren’t so neutral? <https://www.history.com/news/neutral-countries-world-war-ii>. Erişim Tarihi: 01.10.2024
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA). (1945). Umumi maden durumu. *MTA Dergisi*, (34), 246-286.
- Metintaş, M. (2020). İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye’nin dış politikası (1939). *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 4(7), 54-82.
- MTA. (1947). Umumi maden durumu Türkiye madenciliğimizin 1947 bilançosu. *MTA Dergisi*, (37), 5-15.
- MTA. (1948). Umumi maden durumu Türkiye madenciliğimizin 1947 bilançosu. *MTA Dergisi*, (38), 1-14.
- MTA. (1950). Umumi maden durumu Türkiye madenciliğinin 1949 bilançosu. *MTA Dergisi*, (40), 5-11.
- Önsoy, M. (2012). 1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk kromu üzerine pazarlıklar. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 93-120.
- Önsoy, M., & Baba, G. (2019). Escaping the Whirlpool of War: A Two-fold Analysis of Turkey’s Neutrality Policy in World War II, *CTAD*, Year 15, Issue 29, 123-147.
- Robertson, J. (1986). *Turkey and allied strategy (1941-1945)*. Garland Pub.
- Sakar, Z.M. & Atılı, C. (2023). Arşiv Belgeleri Işığında 1948-1950 Yıllarında Türkiye’ye Yapılan Marshall Yardımları. *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı. (1981). *Stalin-Roosevelt ve Churchill’in gizli yazışmalarında Türkiye (1941-1944)* (L. Konyar Çev.). İstanbul: Havass Yayınları.
- Slany, W. Z. (1998). U.S. interagency report on U.S. and allied wartime and post postwar relations and negotiations with Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on looted gold and German external assets. *American University International Law Review*, 14(1), 147-153.
- Tamkin, N. (2009). Turkey and Britain’s war in the Middle East, May 1941 to November 1942. In: Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-45. *Studies in military and strategic history*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230244504_4.

- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2014). *Dış siyaseti ve askeri stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2014b). *İktisadi politikaları ve uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 2. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, M. (1971). *Türkiye üzerine 1945 Kâbusu*. Ankara: Akis Yayınları.
- Trove Gazetesi. (1941, 09 Ekim). Germany may get Turkish chrome. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/44960879>. Erişim Tarihi: 17.12.2024
- Trove Gazetesi. (1941b, 11 Ekim). Chrome from Turkey. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/170844689>. Erişim Tarihi: 17.12.2024
- TUİK. (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Yayın No: 4361, Ankara.
- Türk, F. (2015). Cumhuriyet döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki silah ticareti 1923-1945. *Belle-ten*, 79(285), 761-782. doi:10.37879/belleten.2015.761
- USGS. (2024). <https://www.usgs.gov/media/files/chromium-historical-statistics-data-series-140>. Erişim Tarihi: 01.10.2024
- Vanderlippe, J. M. (2001). A cautious balance: The question of Turkey in World War II. *The Historian*, 64(1), 63–80. <http://www.jstor.org/stable/24450672>.
- Weber, F.G. (1979). *The evasive neutral: Germany, Britain, and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*. Columbia: University of Missouri Press.
- Wilson, R. R. (1941). “Non-Belligerency” in Relation to the Terminology of Neutrality. *The American Journal of International Law*, 35(1), 121–123. <https://doi.org/10.2307/2192603>.
- Winograd, C. (2009). *The Economics of Neutral Countries during World War II: Argentine Perspectives*, Documents de recherche 09-13, Centre d'Études des Politiques Économiques (EPEE), Université d'Evry Val d'Essonne.
- Wylie, N (2002). Victims or actors? European neutrals and non-belligerents, 1939-1945. İçinde N.Wylie (Ed.). *European neutrals and non belligerents during the Second World War* (s.1-30). Cambridge University Press.
- Wylie, N. (2013). Caught in the middle: neutrals, neutrality and the First World War, İçinde J. Her-tog & S. Krui-zinga (Ed.). *The English Historical Review* (s. 466–468), 128 (531). <https://doi.org/10.1093/ehr/cet011>
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet döneminin en önemli ağır sanayi hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (1939-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 33(96), 155-204.

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0-63.240.9
BCA, 30.18.1.2., 70.98.17
BCA, 30.18.1.2, 79.83.3
BCA, 30.18.1.2, 86.25.19
BCA, 30.18.1.2, 86.20.11
BCA, 30.1.0.0, 3.17.1
BCA, 30.10.0.0, 63.423.3
BCA, 30.10.0.0., 163.140.18
BCA, 571; 68065.297625.11
Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534, 37398.150257.106
TDA, 525, 37784.152214.32
TDA, 534, 37398.150257.69
TDA, 571, 68065.297625.10
TDA, 501, 32385.129349.2
TDA, 534, 37088, 148880.11
TDA, 501, 32245.128778.31
TDA, 501, 32245.128778. 8
TDA, 501, 32245.128778.22
TDA, 571, 68065.297625.7
TDA, 571, 68012.297278.132
TDA, 537, 7557.44810.2
TDA, 202, 22248.98188.11
TDA, 571, 68065.297625.11
TDA, 501, 32016.125983.16
MSB Askeri Tarih Arşivi, 110.9.1.14, 5.0.45